

3. Савіна, Н. У. Экскурсійны тэкст як прэзентант культуры / Н. У. Савіна // Язык и социум : материалы V Междунар. науч. конф., Минск, 6–7 дек. 2002 г. : в 2 ч. / рэдкал. : Л. Н. Чумак (отв. ред.). – Минск : РИВШ БГУ, 2003. – Ч. 2. – С. 65–68.

4. Савіна, Н. У. Экскурсійны тэкст: лінгвістычная спецыфіка / Н. У. Савіна ; адк. рэд., аўт. прадм. В. М. Ляшук. – Мінск : РИВШ, 2009. – 164 с.

5. Хуусконен, Н. М. Практика экскурсионной деятельности / Н. М. Хуусконен, Т. М. Глушанок. – СПб. : Изд. дом Герда, 2007. – 208 с.

Н.У. Чайка

Мінск, Беларускае дзяржаўнае педагагічнае ўніверсітэт імя Максіма Танка

КАМУНІКАТЫЎНАЯ КАНДЭНСАЦЫЯ Ў ДРАМАТУРГІЧНЫХ ТВОРАХ

У сучасных драматургічных творах шырока функцыянуюць канструкцыі з сінтаксічнай кандэнсацыяй. Пытанне пра дынамічныя працэсы інтэнсіўна вывучаецца ў мовазнаўстве на працягу апошніх трыдзятка гадоў. Даследчыкамі створаны розныя тэорыі адносна метадалагічных прынцыпаў даследавання названых з’яў. У аснову аналізу структурна-сінтаксічных мадыфікацый пакладзены розныя прынцыпы – структурны, семантычны і функцыянальны. Па гэтай прычыне кваліфікацыя і класіфікацыя названых з’яў істотна адрозніваецца, часам канцэпцыі маюць супярэчлівы характар.

Найбольш мэтазгодным і прадуктыўным лічым сінхронны тыпалагічны аналіз з’яў кандэнсацыі ў сінтаксічнай сістэме беларускай мовы. Пытанне пра дынамічныя з’явы прадстаўлена ў канцэпцыях сучасных сінтаксічных тыпалогій – кантэнсіўнай (М.Н. Азімава, Г.П.Мельнікаў, А.Я. Міхневіч), парадку слоў (А.У. Цымерлінг), лнейнай паслядоўнасці ў сінтагмах (Л. Тэньер), граматыка-структурнай (А.Я. Кібырк, Д. Патэльберг), семантыка-дыстрыбутыўнай (С.А. Важнік), сінтактыка-семантычнай (С. Кароляк). Пры гэтым на сённяшні дзень неабходна выпрацаваць адзіныя крытэрыі аналізу і сістэматызацыі з’яў сінтаксічнай кандэнсацыі, выявіць кваліфікацыйныя, класіфікацыйныя і сістэмаўтваральныя параметры. Гэта дазволіць ахарактарызаваць канструкцыі з сінтаксічнай кандэнсацыяй у адпаведнасці са спосабамі эксплікацыі структурных, семантычных і прэдыкатыўных катэгорый.

Адной з праяў сінтаксічнай кандэнсацыі з’яўляецца з’ява кампрэсіі, якая выяўлена ў драматургічных творах Г. Марчука і І. Мележа. Назіраюцца тэксты, у якіх пераважаюць канструкцыі аднаго тыпу. Напрыклад, кандэнсацыя праяўляецца пры ўжыванні сказаў з апушчаным выказнікам з семантыкай стальной лакалізацыі: «Абдула». *Пишэпрашам, панове, але ж я першы заўважыў гэтую стрэшку, таму лепшае месца для мяне. Адыдзь, покуль мой вонстры ензык не аблаяў цябе. Несцерка. Яно і бачна, што вы – ашмянскі шляхціц: адна калашына ў халяве, а другая – апушчана. Патыліца. Паслухай, хлопе, у мяне каштоўныя паперы, іх нельга прамачыць.* (Штурхае Несцерку.) Несцерка. *У вас паперы, а ў мяне пячатка. Патыліца. І тут нікога. Прасілі прайсці ў вялікую залу. Чаго маў-*

чыш? Патыліца. *Сто год жыцця і радасці яснавельможнаму пану Пуп-Шкевічу. Маю намер адгукнуцца на ваш заклік і паказаць, на што здольна сапраўдная шляхта. Перад вашымі яснымі вачыма шляхцюк Патыліца* (Г. Марчук). Накладанне няпоўных канструкцый адна на другую стварае эфект лаканічнасці выказвання: *...таму лепшае месца для мяне; ...адна калашына ў халяве, а другая – апушчана, ...у мяне каштоўныя паперы, іх нельга прамачыць; У вас паперы, а ў мяне пячатка; І тут нікога, Перад вашымі яснымі вачыма шляхцюк Патыліца.*

Кампрэсія некалькіх канструкцый рознымі з’явамі стварае эфект дынамізму: «Абдула». *Шляхціц Абдула. Былы кухар з кухні турэцкага султана. Асалам алейкум, пан! Адбіраюць, але толькі з шляхцюкоў.* Пуп-Шкевіч. *Хто сам?* (Г. Марчук). У дадзеным выпадку ўжываюцца канструкцыі з пропускам суб’екта і аб’екта адначасова: *Адбіраюць, але толькі з шляхцюкоў і з рэгулярнымі структура-граматычнымі з’явамі: Хто сам?*

Кампрэсія можа ахопліваць адразу ўсе кампаненты, у такім выпадку экспліцытна выражаецца толькі адзін: Пуп-Шкевіч. *Дваццаць піль тьлько тэды, кеды першы загадку не адгадаеш, а кеды другую – гаворыцца бізуноў, а ўжо за трэцюю ўсе сорака;* Пуп-Шкевіч. *Голэмбе мой, спачатку ты чарпачок да дна, а мы ўжо пасля.* Пуп-Шкевіч. *Кепскія справы, голэмбе мой, сорака бізуноў – і з вачэй далоў. Наступны.* Бальтазар. *Салёная струна.* «Абдула». *Вельмі, вельмі салёная. Як усё ж на рэцэпце эфендзі? Гэта ж не баб хацеў...* Пуп-Шкевіч. *І гэтаму сорака бізуноў – і з вачэй далоў. Давай, Несцерка, мне вельмі карціць аддаць табе піль бізуноў* (Г. Марчук). У выпадку, калі кандэнсацыя ахоплівае разгорнутае дапаўненне, канструкцыя нагадвае рэдукваную: Аканом. Бальтазар (упалі на калені). *Пашкадуй, яснавельможны, ў думках не было...* (Г. Марчук).

Кампенсацыя сінтаксічнай кампрэсіі можа быць абумоўлена сітуацыйнымі фактарамі. Аўтарская рэмарка змяшчае скрыты сэнс усіх “кампрэсаваных” і “сціснутых” рэплік: Сэрэл з гарматы. Аксён (падняў галаву). *О, нябесная сіла, як хутка. Ужо і анёлаў нісцаслаў. Усё. Канцы. Дачакаўся. Ідзе пачвара з касою.* Анця (нечакана, з трывогай). *Тата! Родны! Аб чым ты? Ей-ей-ей, ці ж ты не пазнаеш? Я гэтая дачка твая, Анця. О! Несцерка разам, ці ж не бачыш? Аксён (не адразу). Дык... Не... Ай, святыя ўгоднікі! Доня, мая донечка. Га, людцы? Жывая ж, прыгажуня мая. Ай, і хлапчук той самы, Несцерка, дай Бог табе здароўя, а мне грошай. Ды вось ліха напала, ні грошай, родныя, ні харчоў* (Г. Марчук).

Назіраюцца выпадкі, калі суб’ект апускаецца ва ўсіх рэпліках складанага сінтаксічнага цэлага. Падобныя з’явы мэтазгодна кваліфікаваць як кампрэсійную дамінанту: Аксён. *Не, паслухайце свайго старога дурня. Пашкадаваў я іх. Набіліся ў госці. Узаліся розуму вучыць. Гадаюць, на зоркі глядзяць, пясок перасыпаюць, нешта не па-людску крычаць, ат, думаю, дзякуй Богу, розуму навучаць, уратаюць ад сораму. З таго ўратавання, о, клаўся паміраці, доня мая. Анця. Тата!* (Абдымае.) *Родны, не дачакаўшыся нас. Несцерка. Свет вялікі, ды дзеца няма дзе. Гаруюць людзі на пана, на папа, ксяндза, аканом, шынкара, суддзю, караля – от, мала, гаруй яшчэ на разумныя парады. Ужо піявак развялося больш таго жаберу. Дзе ж яны зараз, дзядзька Аксён? Цікава ж зірнуць на разумнікаў*

гэных. Анця. Няхай толькі прыйдуць. Ужо мала засталася. Каму гарох? Аксён. Им (Г. Марчук).

Часам да суб'ектнай дамінанты далучаецца і прэдыкатыўная: Патыліца (панюхаў паветра). А, вараная капуста. «Абдула». А-вай-вай! Каўбаса! Аксён. Няхай д'ябал жыве з такою дачкою. Усё папалам. Анця. Начыста. Папалам. «Абдула». Што з імі? Таго... мазгі, шайтан. Несцерка. Цяпер такая мода – толькі тварам, без рук, о! Несцерка. Па-боску, такая завядзёнка ўжо. Палова хаты табе, Анця, палова – Аксёну. Аксён. Няхай так. Несцерка. Табе ўслон, а табе лава. Несцерка. Табе ложак, табе печ. Табе гаршкі, табе глечыкі. Табе канопля, табе чарніла. Табе палоўнік, табе качарга. Табе лыжка, табе нож. Табе капуста, табе каўбаса. Табе салома, табе сена (Г. Марчук).

У драматургічных творах І. Мележа назіраецца скразная кандэнсацыя. Гэта выражаецца ў тым, што канструкцыя – семантычнае ядро – знаходзіцца ў пачатку тэксту. Астатнія рэплікі з кампрэсіяй накладваюцца на змест першай: Салдаты дастаюць свае кацялкі, рэжуць хлеб на пайкі. І разліваюць у кацялкі суп. Залыгін. Зноў шрапнель!.. І з неба шрапнель, і ў кацялку! За ўсіх відах! Салдат. Газетку, чуў, чыталі. Большавіцкую. Керанскага там – з зямлёй! І што буржуазіі службыць, і што прадаўся! Чыбук. Дзе яна, пад якім кустом? У большавікоў? Дзяцел. Хто ж ён? (І. Мележ). Скразная кампрэсія падразумявае выкарыстанне семантыка-сінтаксічных пераўтварэнняў, што абумоўлена тэндэнцыяй да лаканічнасці выказвання: Залыгін (даверана, значна). З салдат сам! Чыбук. Брэшаеш! Залыгін. Я брашу?! З кулямётчыкаў. Тут недалёка ад нас ваяваў, пад Маладзечнам. Дружок мне казаў, службыў з ім. Фельдфебеля за адвагу далі, смелы! Тры Ягоры начапілі... Залыгін. А цяпер разжалавалі. І крыжы, вядома, адшпілілі. Хацелі судзіць, ды ён не даўся. У Пецярбург дружкі яго пераправілі. Дзяцел. За што ж гэта яго? Разжалавалі? Дзяцел. Я ж і кажу. Усе за народ, за свабоду! Ніхто не супрыць. Кожны Кузьма – бацька! Чыбук. Гэта – пакуль... А там – як запрагуць... Дзе Керанскі, падла худая, чаго абяцаў, а потым – во! (Паказвае кулак.) (І. Мележ). Дамінантай кандэнсацыі можа службыць прэдыкат з пэўным значэннем, напрыклад з семантыкай маўленчых працэсаў. Спецыфіка падобнай з'явы заключаецца ў тым, што сам дзеяслоў не ўжываецца, а астатнія рэплікі раскрываюць яго змест умоўна: Залыгін. Зямлю – аратым! Усю ад памешчыкаў ды мужыкам. Дзяцел. Мужыкам? І вайне канец? (Недаверліва.) Як ты думаеш, сур'ёзна гэта яны ці так – «кось-кось» ды ў аглоблі? (І. Мележ).

Як паказалі даследаванні, з'явы кандэнсацыі шырока выкарыстоўваюцца ў драматургічных творах Г. Марчука і І. Мележа. Значная колькасць канструкцый указвае на іх запатрабаванасць у мастацкіх тэкстах па прычыне іх надзвычайнай лаканічнасці і экспрэсіўнай маркіраванасці. Кандэнсацыя часткі тэксту дазваляе не толькі лагічна выдзяляць частку інфармацыі, а і ўтвараць рэматычныя дамінанты з рознай семантыкай.

Спіс выкарыстанай літаратуры

1. Азимова, М. Н. Сопоставительно-типологический анализ фразеологической системы таджикского и английского языков : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.20 / М. Н. Азимова ; Рос.-Таджик. ун-т. – Душанбе, 2006. – 49 с.

2. Мельников, Г. П. Системная типология языков : принципы, методы, модели / Г. П. Мельников ; Рос. акад. наук, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 2003. – 393 с.
3. Михневич, А. Е. Проблемы семантико-синтаксического исследования белорусского языка : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.02 / А. Е. Михневич ; Акад. наук БССР, Ин-т языкознания. – Минск, 1976. – 44 с.
4. Циммерлинг, А. В. Типологический синтаксис скандинавских языков / А. В. Циммерлинг. – М. : Яз. славян. культуры, 2002. – 895 с.
5. Теньер, Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; пер. с фр. И. М. Богуславского [и др.] ; общ. ред. В. Г. Гака. – М. : Прогресс, 1988. – 653 с.
6. Кибрик, А. Е. Константы и переменные языка / А. Е. Кибрик ; Моск. гос. ун-т, Филол. фак. – СПб. : Алетейя, 2005. – 719 с.
7. Pottelberge, J. van. Defining grammatical constructions as a linguistic sign: the case of periphrastic progressives in the Germanic languages / J. van Pottelberge // Folia Linguistica. – 2007. – Vol. 41, Iss. 1/2. – P. 99–134.
8. Важнік, С. А. Кантрастыўны сінтаксіс польскай і беларускай моў: семантыка і дыстрыбуцыя дзеяслоўнага прэдыката / С. А. Важнік. – Мінск : Права і эканоміка, 2008. – 464 с.
9. Karolak, S. Ozałożeniachskładniowo-semantyczneopisujęzykównaturalnych / S. Karolak // Studiaz Filologii Pol. i Słowiańskiej / Pol. Acad. Nauk, Inst. Slawistyki. – 2004. – T. 39. – S. 219–228.

Л.І. Яўдошына

Брэст, Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.С. Пушкіна

ФІЛАЛАГІЧНЫ АНАЛІЗ ВЕРША Г. БУРАЎКІНА “НАСТАЎНІКІ НЕ ПАМІРАЮЦЬ...”

У багатай і шматграннай паэтычнай спадчыне Г. Бураўкіна ёсць пранізліва-шчымыя вершы, якія мабыць, не пакіне раўнадушным кожнага чытача, бо актуальны сваёй тэмай, кранальны і непаўторны ў выяўленні шчырага пачуцця, уражальны пэрадымацыйнай напоўненасці і танальнасці радка. Такім нам бацьчыца верш “Настаўнікі не паміраюць...”, напісаны паэтам у 1995 г. і прысвечаны памяці Пімена Панчанкі.

Дамінантная пазіцыя пачатку твора ў дадзеным выпадку асабліва падкрэслена: у першым радку прачытваецца не толькі тэма, але і галоўная думка тэксту – *настаўнікі не паміраюць*. Прыведзенае словазлучэнне дзякуючы ўжыванню ў ім адмоўнай часціцы *не* адразу паказвае на метафарычнае пераасэнсаванне дзеяслова, які ў слоўніку фіксуецца са значэннямі: 1) ‘перастаць жыць’; 2) ‘знікнуць’ [4, с. 431]. Відавочна, што ў дадзеным выпадку гаворка ідзе не пра фізічнае знікненне чалавека, ці яго смерць (гэта, на жаль, з’ява непазбежная), а пра магчымасць заставацца існым, жывым у людскай памяці, пакуль жыве той, хто лічыць цябе настаўнікам. Зрэшты, гэта думка пацвярджаецца і афарыстычнымі радкамі самога верша: *Яны (настаўнікі. – Л.Я.) жывуць, / Пакуль мы помнім / І вопыт іх, і завет* [2]. Адсюль пачынаецца трансфармацыя першаснай семантыкі слова настаўнік ‘той, хто выкладае ў школе, а таксама наогул асоба, якая